

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ “ПРЕДМЕТ” В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Т.М. Нікульшина

(кандидат філологічних наук, доцент, Горлівський автомобільно-дорожній інститут
ДВНЗ “Донецький національний технічний університет”)

Статтю присвячено зіставному вивченню особливостей вербалізації лексико-семантичного мікрополя «предмет» в англійській та українській мовах. Аналіз лексико-семантичного мікрополя «предмет» здійснено в межах лінгвокогнітивних досліджень.

Стаття посвячена сопоставительному изучению особенностей вербализации лексико-семантического микрополя “предмет” в английском и украинском языках. Анализ лексико-семантического микрополя “предмет” проведен в рамках лингвокогнитивных исследований.

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвістичної науки на вивчення когнітивних аспектів мови і пов'язаних з ними специфічних процесів мислення, пізнання та концептуалізації дійсності. З огляду на це пропонуємо аналіз особливостей лексичних одиниць лексико-семантичного мікрополя (ЛСМП) “предмет” у зіставному аспекті.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей вербальної експлікації зазначеної мікрогрупи лексики засобами сучасної англійської та української мов.

Виступаючи носіями національно детермінованих асоціацій, лексичні одиниці свідчать про сприйняття соціумом певного фрагмента, у нашому випадку, – предметів уявного світу. У процесі їх виникнення відбувається лише часткове абстрагування життєвої дійсності, оскільки поєднуються реальний та ірреальний світи. За ступенем абстракції уявні предмети ЛСМП “предмет” поділяються на 3 групи:

Перша група “штучні конструкції” складається з лексичних одиниць, які позначають предмети, що є результатом ментальних і фізичних зусиль людини, і мають матеріальне вираження: *manikin* – ‘a model of the human body that is used for teaching art or medicine’ (1, 780) (манекен – модель людського тіла, що використовується для навчання малюванню або медицині), *манекен* – ‘людська фігура з дерева або пап’є-маше і т.ін. для примірки тощо’ (2).

Штучні конструкції поділяються за рівнем складності щодо їх зовнішнього оформлення та виконуваних функцій. Найпростішу модель у англійській мові становить предмет, позначений лексемою *scare-crow* – ‘an object (often old clothes hung on sticks) in the shape of a person, set up in a field to keep birds away from crops’ (предмет, одягнений у старі речі, зовнішньо схожий на людину; зазвичай його встановлюють для захисту полів від птахів) (3, 1464). Український відповідник *опудало* – ‘подоба людської статі з накинутого на хрестовину або начиненого соломною старого одягу, яку ставлять у садках і на городах для відлякування птахів’ (4, т.2, 76). Така конструкція не розмовляє, не рухається. Вона є примітивною як за зовнішністю, так і за функцією.

Більш складні штучні організми схожі **частково** на людину – *cyborg* ‘a man-like creature that is partly human and partly machine’ (кіборг – істота, що має подобу людини і частково є машиною) (3, 320); *кіборг* – “кібернетичний організм; пристрій, у якому певною мірою здійснено симбіоз фізичних та інтелектуальних здібностей людини й технічних засобів автоматики” (5, 397) або **повністю** – *android* ‘a robot that looks completely human’ (робот, що повністю схожий на людину) (6, 48). Виконують такі конструкції складні функції. Наприклад, *robot* – ‘a mechanical device designed to do the work or part of the work of one or more of human beings, especially such a device activated by radiant energy, sound waves etc.’ (7, 860) (робот – механічний пристрій, призначений для виконання натомість людини усієї роботи або ж частки, особливо тієї роботи, що пов'язана з радіацією, звуковими хвилями

тощо).

Розвиток науки і техніки сприяв створенню людиною якісно нової конструкції – штучного організму. Такі конструкції є результатом комбінаторних дій людини – її ментальної уяви та фізичних зусиль. Певним поштовхом до цього є прагнення людей пізнати загадкові явища і, як наслідок, спостерігається подальший прогрес науки, що стимулює та генерує розвиток людської уяви.

Складність дослідження лексичних одиниць, що позначають штучні конструкції, пов'язана з їх дуже незначною кількістю. В англійській та українській мовах для актуалізації категорії ірреальності група таких лексем є однією з найменш репрезентативних. В англійській мові зареєстровано 6 лексичних одиниць – *android*, *cyborg*, *Dalek*, *golem*, *manikin*, *robot*, в українській мові виявлено 5 лексем – *андроїд*, *кіборг*, *манекен*, *опудало*, *робот*.

В українській мові лексичні одиниці цієї групи є інтернаціоналізмами.

Номени штучних організмів входять до складу бінарної опозиції “природний – штучний”. Згідно із словниковим тлумаченням, *природний* – ‘який має природне походження, натуральний’ (8, 94); *штучний* – ‘який зроблений спеціально руками людини на зразок справжнього’ (8, 94).

Диференціацію лексем за гендерною ознакою не виявлено, оскільки в лексикографічних джерелах не подано інформації про гендерні особливості штучних конструкцій. Відсутність такого розрізнення штучних організмів свідчить про неважливість даного критерію, тоді як диференціація людей за гендерною ознакою є однією з найважливіших.

Структура лексем на позначення штучних організмів монокомпонентна як в англійській, так і в українській мовах.

Щодо конотативного забарвлення, то в англійській мові виявлено нейтральні лексичні одиниці (*android* – ‘a robot that looks completely human’ (робот, повністю схожий на людину) (6, 48) або такі, що мають негативну маркованість – *Dalek* ‘a frightening creature with a metal body, from a British children’s television series called “Dr. Who”. Daleks talk in a strange voice that does not rise or fall, like the voice of machine. When they are going to kill someone, they say “Exterminate!” (Далек, стархитлива істота з металевим корпусом, з британського дитячого телевізійного серіалу “Dr. Who”. Далеки розмовляють голосом, схожим на голос машини, не підвищуючи й не знижуючи його. Коли вони збираються когось убити, вони кричать: “Знищити!”) (3, 322).

В українській мові зафіксовано лише нейтральні лексичні одиниці.

Друга група ЛСМП “предмет” поєднує лексеми, які позначають предмети, що стали результатом ментальної уяви людини з частковим абстрагуванням від реальності: *Epistle* – ‘any one of the letters written by an Apostle’ (9, 343) (один з листів, написаний апостолом).

Листи, як форма вираження думок, існують насправді. Той факт, що вони можуть бути написані послідовником Ісуса Христа – апостолом, становить результат ментального процесу, здійснюваного людиною.

Виникнення лексичних одиниць третьої групи пов'язане із гіперболізацією бажаних якостей – надання звичайним предметам чудодійних властивостей: *magic carpet* – ‘a carpet that can fly and carry people’ (1, 772) (килим, який вмie літати та переносити людей); *скатертину-самобранка* – ‘чарівна скатертину, на якій за бажанням її власника можуть з'являтися різні страви, напої тощо’ (10, т.9, 29).

За семантикою переважна більшість лексем (в англійській мові – 74%, в українській – 80%) є моносемантичними, оскільки уявні предмети були вигадані людиною з конкретною метою – одна лексична одиниця позначає один конкретний предмет, передбачений для виконання однієї функції:

– швидко переносити на велику відстань: *magic carpet* – ‘a carpet that can fly and carry people’ (1, 772) (чарівний килим – килим, що може літати та перевозити людей); *чоботи-скориходи* – ‘чарівні чоботи, які швидко переносять на велику відстань того, хто їх взуває’ (10, т.9, 303);

– захищати: *Excalibur* – ‘King Arthur’s magic sword, in the Arthurian legend’ (7, 329) (у легендах про короля Артура – магічний меч короля); *меч-кладенець* – ‘чарівна зброя, що її

викопає лицар (богатыр) з-під високої гори, де цей меч лежав як скарб. Той, хто знайшов цей скарб, згідно з повір'ям, стає невразливим до стріл і мечів. Меч-кладенець має дивовижну здатність: вражаючи ворогів, народжувати власне військо' (11, 167);

– слугувати для позначення статусу: *aegis* – ‘a shield or breastplate emblematic of majesty that was originally associated chiefly with Zeus but later mainly with Athena’ (12, 18) (щит або захист для грудей, показник Величності; спочатку асоціювався із Зевсом, а потім – із Афіною); *egida* – ‘назва щита бога Зевса’ (10, т.2, 454).

Дослідження конотації лексичних одиниць дозволило поділити усі лексеми даної групи на 2 типи: з позитивною оцінністю (*Hippocrene* – ‘a fountain believed to be a source of poetic inspiration’ (12, 542) (фонтан, його вважають джерелом поетичного натхнення) / *чудесна дудка* – ‘свідок та викривач учиненого злочину’ (13, 580) та негативною оцінністю *Augean stables* – ‘according to ancient Greek stories, the very dirty buildings where a king named Augean kept thousands of cattle’ (3, 68) (у грецькій міфології – Авгієві стайні – надзвичайно брудні будівлі, де король Авгій тримав дуже велику кількість худоби) / *Вавилонська вежа* – ‘з біблійної легенди про те, як люди хотіли побудувати у Вавилоні вежу до небес, але Бог змішав їхні мови, щоб вони не розуміли один одного’ (5, 87).

За структурною організацією лексеми поділяються на:

– монокомпонентні, що мають у своєму складі одну лексичну одиницю: *mirror* – ‘mirror, mirror on the wall, who’s the fairest of them all? A question asked by the wicked queen in the story of Snow White’ (3, 867) (Дзеркальце, дзеркальце, скажи: Хто найкраща від усіх? Це запитання ставить зла королева в казці про Білосніжку); *турс* – ‘жезл бога виноградарства й виноробства Діоніса та його супутників, увитий плющем і виноградним листям, із шишкою пінії на верхньому кінці’ (14, т. 3, 535);

– полікомпонентні, що мають у своєму складі не менше двох лексичних одиниць: *golden egg* – ‘an egg made of gold laid by the Golden Goose’ (3, 565) (золоте яйце, котре відклала Золота Гуска); *калинова сопілка* – ‘казковий образ чарівної (дивної) сопілки, вирізаної з калини, що виросла на місці пролитої крові’ (15, 568).

Полікомпонентні лексичні одиниці в англійській мові мають 7 узагальнюючих словотворчих моделей, як-от: **N + prep. + N**: *Tower of Babel*; **N + N**: *glass slipper*; **Part. I + N**: *Flying Dutchman*; **N (possessive case) + N**: *Pandora’s box*; **Adj. + N**: *magic carpet*; **Adv + N**: *Daily Planet*; **Part. II + N**: *golden fleece*.

В українській мові в ході аналізу структурної організації полікомпонентних одиниць виявлено 3 загальні моделі: **N + N**: *острів Буян*; **Adj. + Adj. + N**: *чарівна лісова хатинка*; **Adj. + N**: *вербова сопілка*.

Найчисленніша полікомпонентна лексична одиниця тематичної групи “Предмет” зареєстрована в україномовних лексикографічних джерелах і має 5 компонентів – **N + conj. + Pronoun + V + N** – *столік, що сам готує їжу*. В англійській мові найчисленніші лексичні одиниці для позначення уявних предметів. Вони у своєму складі не мають більше трьох компонентів: *Tower of Babel* – ‘a tower in a story in the Old Testament of the Bible’ (3, 1426) (Вавилонська вежа – вежа, яка зустрічається у Старому Заповіті Біблії).

Для української мови характерною ознакою структурної побудови лексем є складання їх компонентів: *килим-самоліт, скатертину-самобранка, торбинка-волосянка, торбинка-дротянка, яйце-райце*.

Полікомпонентні лексеми мають зовнішню ознаку для вираження ірреальності, оскільки один із компонентів має промовисту номінацію. Прикметники *magic*; *дивний*, *казковий*, *уявний*, *чарівний*, *чудодійний* розширюють межі концептуалізації реальних предметів, які набувають іншого змісту – більш складного та багатшого.

В українській мові характерною номінативною особливістю є ‘промовиста’ номінація уявних предметів: *дубинка-самобий*; *столік, що сам готує їжу*; *чоботи-скороходи*; *шапка-невидимка*. Етимологія цих найменувань досить прозора, оскільки всі вони мають внутрішню логічну форму, а словотвірна типологія, за винятком лексеми *столік, що сам готує їжу*, відзначається одноманітністю.

Хоча в українській мові лексичні одиниці можуть вживатися як в однині (*Подорожній*

стовп – ‘персонаж казок та билин’ (13, 378), так і множині (*Небесні мости* символізують ‘зв’язок між небом і землею, божеством і людиною’ (13, 329), але ж переважна більшість лексем (74%) вживаються в однині. В англійській мові виявлено лише лексеми, що вживаються в однині.

Уявні предмети в англійській та українській мовах вирізняються різноманітністю:

– з б р о я: *ray gun* – ‘an imaginary gun in science fiction stories that fires rays instead of bullets’ (16, 1171) (у творах з наукової фантастики – уявна зброя, яка стріляє вогнем, а не кулями); *меч-кладенець* – ‘чарівна зброя, що її викопує лицар (богатыр) з-під високої гори, де цей меч лежав як скарб’ (11, 167);

– к а м і н ь: *Kryptonite* – ‘a type of rock that comes from the planet Krypton in the Superman Stories. It is harmful to the Supermen’ (3, 731) (тип каменя з планети Криптон в історіях про Супермена. Цей камінь шкодить Супермену); *змійний камінь* – ‘за повір’ям, володіє магичною силою. Деякі змії мають його на голові або у нутрощах. За допомогою такого каменя вони можуть оживляти подібних собі’ (13, 192);

– к о р а б е л ь: *Flying Dutchman* – ‘a phantom ship of ill omen alleged to appear to sailors in the waters surrounding the Cape of Good Hope’ (7, 363) (Летючий голландець – корабель-фантом з лихою вдачею, який ввижається морякам у водах Мису Доброї Надії); *Летючий голландець* – ‘легендарний образ капітана, приреченого на вічне плавання в морі, а також корабель цього капітана’ (10, т.4, 481);

– п а л и ч к а: *magic wand* – ‘a stick used by a magician’ (3, 990) (чарівна паличка – палиця, якою користується чарівник); *чарівна паличка* – ‘предмет у вигляді невеликого жезла, котрий має чудодійні властивості’ (10, т.6, 29).

Під час аналізу словникових тлумачень лексичних одиниць на позначення уявних предметів помічено домінування певних мовних одиниць, а саме прикметників *magic*; *дивний*, *казковий*, *уявний*, *чарівний*, *чудодійний*. В англійській мові семантичною домінантою є прикметник *magic*, тоді як в українській мові зафіксовано значний синонімічний ряд прикметників для вираження семи ‘ірреальність’.

Вигадані предмети в і в українській, і в англійській мовах зрізні за джерелами. Виділяємо такі, як:

■ міфологія:

– г р е ц ь к а: *aegis* – ‘a shield or breastplate emblematic of majesty that was originally associated chiefly with Zeus but later mainly with Athena’ (12, 18) (щит або захист для грудей, показник Величності; спочатку асоціювався із Зевсом, а потім – із Афіною); *егіда* – ‘назва щита бога Зевса’ (10, т.2, 454);

– н о р в е з ь к а: *Bifrost* – ‘the rainbow bridge between Asgard, home of the gods, and Midgard, the earth’ (9, 95) (міст-райдуга між оселею богів та землею);

– с л о в ’ я н с ь к а: *вогняна колісниця* – ‘візок як засіб пересування святого Іллі-пророка, з ім’ям якого пов’язують грім, блискавку, дощ’ (15, 104);

■ релігія: *Noah’s ark* – ‘the large boat built by Noah to save his family and the animals from a flood that covered the earth’ (6, 1112) (ковчег Ноя – велике судно, збудоване Ноем для порятунку родини та тварин від вселенського потопу); *ковчег* – ‘судно, в якому врятувався від усесвітнього потопу Ной зі своєю родиною та тваринами’ (10, т.4, 206);

■ фольклор: *glass slipper* – ‘a special glass shoe worn by Cinderella’ (3, 557) (кришталеві черевички – спеціальні кришталеві черевички Попелюшки); *Колобок* – ‘казковий персонаж’ (5, 408).

■ наукова фантастика: *Nautilus* – ‘a fantastic submarine “Nautilus” in the novel “Twenty Thousands Leagues Under the Sea” (1870) by Jules Verne’ (17, 40) (Наутилус – фантастичний підводний корабель у романі “Двадцять тисяч футів під водою” Ж. Верна); *ray gun* – ‘an imaginary gun in science fiction stories that fires rays instead of bullets’ (16, 1171) (у творах із наукової фантастики – уявна зброя, яка стріляє вогнем, а не кулями).

Результати аналізу свідчать, що в мовній картині світу англійців переважають уявні предмети з класичної міфології та релігії, а в українців – з фольклору. Мова реагує на будь-яке переосмислення об’єктивних речей її носієм і відтворює результати у слові. Про

відображення новітніх технологій у картині світу свідчить поява в англійській мові лексичних одиниць: *Kryptonite, ray gun*. В українській мові не виявлено лексем такого типу.

Згідно з результатами дослідження, в українській мові зафіксовано варіативність у номінації лексичних одиниць, що позначають уявні предмети: *кий-бий* = *дубинка-самобий* = *сокира-саморуб* = *меч-кладенець* (11, 130); *надібка* = *казкове яйце* (18, т. 2, 482); *опудало* = *пугало* (10, т.8, 384) = *страхопуд* (10, т. 9, 757) = *опуд* (14, т. 2, 476) = *опуда* (14, т. 2, 476). В досліджуваних мовах зареєстровано орфографічні варіанти: *tanikin* = *tannikin* (16, 870), *Snowman* = *snowman* (1, 1223); *яйце-райце* = *Яйце-Райце* (15, 662; 18, т. 4, 4), *чарівна паличка* = *чарівна палиця* (10, т.6, 29).

Отже, в сучасній англійській та українській мовах ЛСМП “предмет” представлено значним корпусом лексичних одиниць, які диференційовано за структурними, семантичними та лінгвокогнітивними параметрами; виникнення більшості лексичних одиниць досліджуваної мікрогрупи в англійській та українській мовах пов’язане з гіперболізацією людиною бажаних якостей.

1. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English / Ed. by S. Wehmeier. – Oxford, 2003.
2. <http://www.slovyk.net>
3. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Addison Wesley Longman, 1998.
4. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А.Бурячок, Г.М.Гратюк, С.І.Головащук та інші. – К., 1999-2000.
5. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. д-ра філол. наук В.В.Дубічинського. – Харків, 2006.
6. Longman Dictionary of Contemporary English / Ed. by A. Gadsby. – 2006.
7. New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language / Ed. by B. S. Cayne. – Lexicon Publications. – 1986.
8. Полюга Л. М. Словник антонімів / За ред. Л.С.Паламарчук. – К., 1987.
9. Scribner Dictionary / Ed. by William D. Halsey. – Mission Hills, California, USA. – 1986.
10. Словник української мови: В 11 т. – К., 1971-1980.
11. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. – К., 2007.
12. Webster’s New Collegiate Dictionary / USA: Springfield, Massachusetts, 1974.
13. Войтович В. Українська міфологія. – К., 2005.
14. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К., 2006.
15. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К., 2006.
16. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners / Ed. by M. Rundell. – Macmillan Publishers Limited, 2006.
17. The Wordsworth Dictionary of Classical and Literary Allusion / Ed. Abraham H. Lass, David Kiremidjian and Ruth Goldenstein. – Wordsworth Editions Ltd. – Cumberland House, 1994.
18. Словник української мови: У 4 т. / Упор. Б.Д.Грінченко. – К., 1907-1909.